

Estrabó i el fenomen urbà al nord-est peninsular

Joan Oller

joan.oller@uab.cat

Becari FPI/UAB Grup de Recerca AREA

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

En aquest article intentem donar una visió de les referències que ens aporta Estrabó sobre un aspecte concret com és el dels nuclis urbans en un territori força delimitat tal com és el nord-est de la Península Ibèrica. El geògraf clàssic creà, amb la seva Geografia, un gran inventari dels recursos de l'Imperi Romà, on la divisió entre el binomi civilització – barbàrie venia marcat pel grau d'urbanització. Per això és important veure les referències a ciutats en un determinat territori per entendre la concepció que en tenia Roma. A partir de l'arqueologia, l'epigrafia i la numismàtica veurem fins a quin punt la informació d'Estrabó sobre aquest aspecte ens serveix com a referent històric fiable.

Paraules clau: Estrabó, nord-est, Península Ibèrica, ciutat, Roma.

Abstract

In this paper I want to analyse the remarks Strabo makes on the urban settlements from the N.E. of the Iberian Peninsula. His Geography stands as a large inventory of the available resources for the Roman Empire, in which the urbanisation degree becomes the division point between civilization and barbarism. All this lets us better understand Rome's management of its imperial landscape. To conclude, only by contrasting Strabo's text with the archaeological, epigraphical and numismatic record we may find his analysis actually helps us as a reliable historical source.

Tractar sobre un aspecte com l'urbà a partir de les referències que ens aporta un autor clàssic sobre un territori actual, té un seguit de perills inherents. Per una banda, el que prové de la veracitat de la font utilitzada i dels problemes d'interpretació dels autors antics a l'hora d'extreure'n coneixements històrics útils. No podem oblidar que en qualsevol autor, però en

el cas del món antic encara de forma més evident, la ideologia i el context que l'envolta són claus a l'hora d'interpretar la informació. I Estrabó n'és un bon exemple. Per una altra banda, ens trobem el problema de centrar un estudi en un territori determinat a partir d'unes prerrogatives actuals. En aquest cas, l'actual territori català, entenen el perill d'utilitzar una divisió administrativa

contemporània per a un període en què aquesta resultava inexistent, però a la vegada creient que ens pot resultar útil a l'hora de delimitar un àmbit d'estudi¹. Partint, doncs, d'aquestes premisses, intentarem fer una aproximació a les referències d'Estrabó a nuclis urbans dins del nord-est peninsular, intentant, mitjançant la contrastació arqueològica, epigràfica i numismàtica, veure fins a quin punt ens ajuden a comprendre la composició urbana pretèrita d'aquest territori.

Sense voler entrar en detalls sobre la biografia de l'autor grec², sí que és clau situar-lo en el context cronològic i polític que, en certa manera, van lligats de la mà. Així, Estrabó se situa bàsicament en època d'August, un moment de transformació política en que es passa de la concepció de l'Estat com a república a l'aparició d'una estructura imperial. L'autor serà un reflex d'aquest context de canvi. Així, a la seva obra hi podem trobar una doble funció. Per una banda, la intel·lectual – enciclopèdica, on hi ha aquest interès compilador de la saviesa i els coneixements sobre el món conegut. Però, per una altra banda, hi ha un clar interès polític remarcat pel propi autor (I, 1, 16, 9), que defineix la Geografia pràcticament com un instrument per la conquesta romana (JACOB 1991, p. 148). Així, Estrabó viurà una època marcada per la reorganització i consolidació de les fronteres de l'Imperi Romà, un imperi que s'estenia des de les terres hispanes fins als llunyans territoris d'Àsia Menor, Síria i Egipte, dominant pràcticament tot el món conegut. És en aquest moment en que Roma pren clara consciència de la seva posició preeminent en el món i en que veu la necessitat de reforçar-la i consolidar-la. I per això hi ha un factor clau que és el coneixement del territori, un territori que era (i sempre havia estat) la clau del funcionament de l'expansionisme romà. En aquest sentit, Roma veu clara la necessitat de fer un inventari d'aquest món que ha conquerit, de tal manera que la figura del geògraf pren una importància decisiva dins la tasca de consolidar l'imperialisme romà. Aquell que primer i millor recollirà aquest repte proposat des de Roma serà, sens dubte, Estrabó (PEDECH, 1976, p. 159).

Estrabó i la ciutat al nord-est d'Ibèria

L'obra clau d'Estrabó i de la que parteix la nostra anàlisi, és la seva Geografia. Una geografia descriptiva en 17 llibres on se'ns fa aquest inventari dels recursos de l'Imperi (NICOLET, 1988). El llibre que ens resulta interessant és el III, que tracta sobre Ibèria, i, més concretament, el capítol IV, on trobem les referències als centres urbans del nord-est³. Si ens centrem en els nuclis urbans no és de forma aleatòria, ja que no podem oblidar que dins del món antic, i especialment el greco-romà, la ciutat té una importància cabdal com a element vertebrador i organitzador del territori. Tant el concepte de *polis* pels grecs, com de *civitas* pels romans era una peça fonamental dins de la seva visió del món. Estrabó beu d'ambdues fonts i, especialment, reté la idea que lliga el procés de romanització del món amb la seva urbanització; és a dir, Estrabó considerarà una zona més o menys civilitzada en base a si està més o menys urbanitzada (BLÁZQUEZ, 1971, p. 28). Per tant, en el seu relat la cita d'algun nucli urbà serà clau per entendre la concepció que Roma tenia d'una determinada regió. A la vegada, a nosaltres ens resulta molt interessant a l'hora de poder comprendre l'actuació romana i el substrat indígena existent. En aquest sentit, pel que fa al nord-est peninsular, les referències que considerem que entren dins del nostre anàlisi des d'un punt de vista geogràfic són Dertosa, Tàrraco, Empòrion, Rhode i Ilerda.

Dertosa

Dertosa suposa la primera referència a una ciutat que trobem a Estrabó més enllà de l'Ebre (III, 4, 6). La cita en la descripció que va fent de sud a nord de la costa mediterrània i després de parlar de Sagunt, Querronesos, Oleastrum i Cartalías. Així, ens diu que la trobem "al mateix lloc on es travessa l'Ebre"⁴ (III, 4, 6, 8). Per tant, sembla indicar la seva posició a la mateixa riba del riu. Respecte a totes aquestes ciutats anomenades per l'autor pòntic, no està clara la seva existència ni la seva adscripció. Així, segons diferents teories, ens trobem amb que Querronesos s'associaria

amb Penyíscola o fins i tot amb el delta de l'Ebre; Oleastron amb l'Hospitalet de l'Infant o amb l'Oleastron de l'Itinerari d'Antoní, situada entre el coll de Balaguer i Tàrraco; Cartalias s'equipararia amb Carquedon la Vella o amb un nucli situat entre Benicarló i Tortosa⁵. Aquesta cita d'Estrabó, doncs, serveix per obtenir informació territorial sobre el curs inferior de l'Ebre els darrers anys del primer mil·lenni abans de la nostra era, un període encara mal conegut a nivell arqueològic. De fet, la pròpia Dertosa no es pot situar de forma clara a nivell arqueològic i és dubtosa la seva atribució a l'actual Tortosa⁶. En els darrers anys, s'han trobat restes de necròpolis alt imperials a la zona tradicionalment considerada com a centre del nucli romà (carrer de la Mercè i proximitats) però no sembla evidència suficient per demostrar la localització de Dertosa (Llorens *et alii*, 2001)⁷. Però el gran interrogant que ens planteja Estrabó sobre aquest nucli fa referència al seu estatut polític. La cita parla de Dertosa com una *katoikia*, la traducció de la qual no és unànime, passant d'una interpretació com a colònia fins a la de granja – llogarret. Si agafem la interpretació de colònia, aleshores se'ns planteja una problemàtica interessant.

Abans que res, crec important remarcar el fet que Estrabó ens indica en cert moment (III, 4, 14), que s'ha de criticar autors anteriors a ell, i també certs generals romans, que anomenaven a petits nuclis amb noms més grandiloqüents com el de *polis*, quan en realitat eren aldees o petits *oppida*. Per això, en general, quan parla per l'interior utilitza el mot *komai*, que vindria a ser aldea (DOMÍNGUEZ MONEDERO 1984, p. 211). Cal dir, però, que en algunes ocasions el propi Estrabó es contradiu (com quan parla de les ciutats dels àrtabres). Tot i així, crec que és interessant veure aquest aspecte a l'hora d'analitzar aquesta possible denominació de Dertosa com a colònia. Ara bé, si ens centrem en l'evidència material aquesta possibilitat resulta complicada de demostrar. Així, si parlem d'una colònia hem d'entendre que, en el moment en que escriu Estrabó (finals d'època augustea i inicis del regnat de Tiberi), Dertosa hauria de ser

una colònia. En contra d'això, la numismàtica ens mostra que les monedes trobades d'època d'August porten una llegenda que ens parla de MUN(ICIPIUM) HIBERA IULIA ILERCAVONIA (Hibera s'atribueix a l'antiga denominació de Dertosa), mentre que en època de Tiberi, les llegendes parlen de DERT(OSSA) M(UNICIPIUM) H(IBERA) I(ULIA) ILERCAVONIA (ARBELOA 2005, p. 16). Per tant, sembla que a partir de les monedes només es pot parlar d'un municipi i no pas d'una colònia. Trobem encara una darrera referència a Dertosa dins del text d'Estrabó (III, 4, 9), quan ens parla de les vies que travessen el territori peninsular i ens diu que una via conduïa des de Tàrraco fins al passatge de l'Ebre, a Dertosa. Finalment, també seria destacable referir-nos al fet que Estrabó situa Dertosa dins del territori edetà, en una atribució ètnica que ha aixecat força controvèrsia ja que sembla que Estrabó cometé un error o, com a mínim, una generalització que el va portar a introduir el territori dels ilercavons dins del dels edetans⁸.

Tàrraco

La segona referència urbana que fa Estrabó és la ciutat de Tàrraco (III, 4, 7). Ens aporta tot un seguit d'informacions més o menys extenses però interessants per alguns aspectes remarcables. Hem de tenir en compte que Tàrraco en època augustea és un dels nuclis principals del nord-est peninsular, si no el més important i, de fet, és capital de la província Tarraconense (aproximadament des del 19 a.C.). La cita de Tàrraco parla, en primer lloc, de la seva situació. Ens diu que és una ciutat situada en un golf, que no té port però que per la seva situació disposa de tot el que necessita una ciutat. Pel que fa a la bona situació, Tàrraco era una ciutat situada entre el mar i la desembocadura del Francolí, davant de tot el camp de Tarragona que podia aportar importants excedents agrícoles. Per tant, aquesta bona situació sembla evident. Per una altra banda, això entraria en contradicció amb el fet que Estrabó la considera ciutat sense port. Semblaria poc lògic que una ciutat de la importància de Tàrraco, convertida en capital

provincial pel propi August, no disposés d'una mínima estructura portuària. De fet, l'autor ja ens mostra les discussions entre les fonts consultades al respecte i ens cita a Eratòstenes, que converteix Tàrraco en una estació marítima, però també a Artemidor que considera que és una zona on no es poden ancorar els vaixells. Si ens fixem en la història de Tàrraco, sembla poc coherent la manca d'un port. Així, ja Polibi ens indica que els Escipions, el 218 a.C., van poder refugiar tota la seva flota a Tàrraco (Polib. III, 95, 5 i ss.). I posteriorment, és força probable que Tàrraco mantingués un paper clau a l'hora de desembarcar les tropes amb destinació a les dures Il·lites que enfrontaren Roma amb Lusitans i celtibers durant tota la segona meitat del segle II a.C. A més, notem una certa contradicció quan, en parlar de la seva situació estratègica, ens diu que a una distància no excessiva tenia les illes Gimnèsies (Balears). Per tant, sembla poc probable que Tàrraco no disposés d'una certa estructura portuària en el moment en que Estrabó escriu la seva obra. També se'ns parla en el mateix passatge sobre la població de Tàrraco, una població que s'equipararia a la de Cartago Nova. Si tenim en compte el fet que aquesta era, segurament, la ciutat romana més important de tot el Llevant peninsular hem de suposar que la població de Tàrraco era força destacable. Aquest important poblament es relaciona amb el fet que Estrabó considera Tàrraco com l'eix vertebrador de tot el territori circumdant. Seria com el punt de control general del territori, amb influència "no només més cap aquí de l'Ebre, sinó que també més enllà a la major part del territori" (III, 4, 7, 4-5)⁹. Això ens diu força sobre la seva importància, sobretot si tenim en compte el fet que Estrabó considerava que no tenia port (RUIZ DE ARBULO 2001-2002).

Si fem, ara, una incursió a les fonts arqueològiques, ens trobem amb que aquestes venen a remarcar el fet de la importància de Tàrraco i la seva situació estratègica. Una situació que ja es dona en època pre-romana, amb la constatació a partir de les excavacions realitzades de l'existència d'un assentament ibèric a la part baixa de Tàrraco (ASENSIO *et alii* 2000, pp. 71

i ss.)¹⁰. Aquest nucli es veuria ampliat per la instal·lació d'un *praesidium* a la part alta per part dels Escipions en la Segona Guerra Púnica, reforçant la idea que hauria d'existir un port a la zona ja que sinó no s'entendria l'elecció d'aquest punt per part dels generals romans. D'aquest moment dataria la construcció de la primera muralla romana (única construcció romano-republicana conservada) (AQUILUÉ *et alii* 1986, p. 12). Un segon moment d'ampliació del conjunt del nucli de Tàrraco es documenta cap el 150 a.C. i, tot i que inicialment es relacionava amb les campanyes de Cató, és més probable que fos degut al propi creixement de la ciutat i també a la ja esmentada possible importància com a port d'arribada de tropes a la península per fer front als conflictes de l'interior (AQUILUÉ *et alii* 1986, p. 18). Finalment, en època d'August i amb el nomenament com a capital de província, Tàrraco comença la seva expansió definitiva amb un programa constructiu – ideològic que afecta tota la ciutat i que segurament està en relació amb el fet, que ens cita el propi Estrabó, que suposa la instal·lació a la ciutat d'un *legatus augusti propraetore* degut al seu nou estatus jurídic.

Empòrion

La següent ciutat que cita Estrabó és Empòrion (III, 4, 8). De fet, és la ciutat sobre la que més informació existeix en el seu relat, la qual cosa mostra la tradició existent en les relacions amb Roma (no és casual que el primer lloc on desembarquin els Escipions el 218 a.C. o Cató el 195 a.C. sigui Empòrion) però també molt abans amb els colonitzadors grecs. El primer que ens diu Estrabó és que és una fundació massaliota; és a dir, relacionada amb la colònia focea de Massàlia. Abans però, analitzem l'altra dada que ens dona inicialment i que fa referència a la situació d'Empòrion. Diu que està a 40 estadis dels Pirineus i de la frontera que separa Ibèria de la Cèltica¹¹. Les indicacions sobre mesures en els geògrafs antics acostumen a ser perilloses en el sentit que moltes vegades no parteixen d'un coneixement real i exacte. Tot i així, en

aquest cas Estrabó ens dona una distància (uns 74 km.) que podria correspondre's força bé amb la distància real entre Empòrion i les primeres estribacions dels Pirineus. En el cas de la frontera de la Cèltica, el càlcul és més complicat ja que no sabem exactament on se situaria aquesta. Tornant a la qüestió sobre els orígens de la ciutat, Estrabó ens remet a aquesta fundació per part dels massalotes i ho relaciona també amb un suposat culte (tant a Empòrion com la veïna Rhode, segons Estrabó, fundació ròdia però amb població d'Empòrion) a Àrtemis Efèsia, propi dels massalotes (vinculat al propi mite fundacional de Massàlia) i que haurien importat a aquestes dues colònies. El que sabem sobre els orígens d'Empòrion ens ho aporta bàsicament l'arqueologia. Així, aquesta el que ens mostra és l'existència d'uns poblats indígenes a la zona des d'època del Bronze/Ferro, que veurien l'arribada d'uns comerciants grecs que s'instal·larien aquí amb objectius purament comercials. Arqueològicament, sembla que aquesta primera fundació es donaria cap el 575/560 a.C. i les evidències (especialment la ceràmica d'importació de Massàlia) semblen indicar una fundació massaliota (sense poder descartar un origen directament foceu) o bé una gran importància d'aquesta en els primers moments de l'assentament grec (CASTANYER *et alii* 1999, p. 285). El següent punt que ens destaca és el procés de fundació de la ciutat. Així, Estrabó ens parla d'una primera fundació en un illot davant la costa (l'actual Sant Martí d'Empúries): la *Palais Polis*, per després passar a terra ferma¹². A nivell arqueològic el que trobem són aquestes restes de poblats del Bronze Final (ss. IX – VIII a.C) i Ferro Inicial (VI a.C.), i a partir del segon quart del segle VI, a l'illot de Sant Martí, les primeres restes d'un assentament grec (AQUILUÉ *et alii*, 2001, p. 287 i ss.). Això s'interpreta com l'arribada grega en una zona que era interessant des del punt de vista comercial i un assentament típicament colonial situat en una zona fàcilment defensable però que a la vegada permetia contactes intensos amb els indígenes, segurament convertint-se el poblat de la costa en un punt d'intercanvi comercial (PLANA 1994, pp. 17-18). La següent

fase que l'arqueologia ens constata és el pas cap a l'hàbitat de terra ferma, un cop s'hagués consolidat la relació comercial amb els pobles de la costa. Aquest pas sembla que es pot situar, amb algun dubte, cap a la segona meitat del segle VI a.C. Segurament es donà degut a que ja existia alguna mena d'entesa comercial amb les poblacions locals, tot i que una altra opció seria l'arribada de nova població grega a la colònia un cop aquesta s'havia assentat (PLANA 1994, p. 26). Així doncs, en general veiem que l'arqueologia ens confirma a grans trets la informació d'Estrabó, tal com diu Santiago, que proposa una anàlisi etimològica del text segons la qual es pot deduir que a Empòrion es dona "un primer asentamiento más o menos improvisado, seguido después de un establecimiento colonial institucionalizado (...) germen de una entidad política de tipo urbano que no llegaría a alcanzar su pleno desarrollo hasta su ampliación posterior y pretendida implantación en el continente" (SANTIAGO 1994, p. 65).

Continuant amb el relat d'Estrabó, el següent punt d'interès fa referència a la famosa *dipolis* de la que ens parla el geògraf. Ens diu que la ciutat estava dividida en dues parts per un mur degut a que els indigets varen voler un recinte comú amb els grecs per la seva seguretat. Això es féu així però amb el temps les dues comunitats polítiques es van unir en una de sola amb unes lleis barreja de les bàrbares i les gregues. Aquesta descripció (que trobem també a Livi, XXXIV, 9) ha generat importants controvèrsies a l'hora d'intentar demostrar o refutar el que ens diuen les fonts. Aquest és un tema complex i que l'arqueologia encara no ha arribat a resoldre totalment. Així, sabem que ambdues comunitats (indigets i grecs) tingueren unes relacions intenses des d'un bon principi i, de fet, s'ha testimoniat la presència d'indígenes a Empòrion des del primer quart del segle V a.C., a partir de la troballa d'una necròpolis amb aixovars indígenes a la muralla N-E (SANMARTI 1993, p. 21). Pel que fa a la divisió en dues parts, sembla difícil d'explicar en el context de contactes comercials fluids del moment, ja que indicaria l'existència de certes

tensions entre els dos grups. A la vegada, existeix la discussió si aquesta doble ciutat no suposaria realment l'existència de dos nuclis separats. Tot i això, però, l'arqueologia sembla mostrar l'existència d'aquesta divisió inicial i d'una certa tensió entre indígenes i grecs a partir de l'extrema fortificació dels costats sud i oest de la ciutat grega (PENA 1985, pp. 73-74). Si seguim amb l'evolució que planteja Estrabó, el següent pas seria la unió de les dues comunitats que sembla que també està documentada arqueològicament, podent situar-la entre el 375 – 350 a.C. gràcies a les restes d'una muralla que mostrarien l'expansió meridional de la ciutat i la inclusió a dins d'aquesta del nucli indígena (PLANA, 1994, p. 126). Associat amb aquest aspecte està el de la constitució de la nova comunitat que sorgeix, que segons Estrabó seria una barreja entre lleis pròpies de les comunitats indígenes i de les gregues. Aquesta és una problemàtica encara sense resoldre ja que ni l'arqueologia ni l'epigrafia ens han aportat una solució definitiva¹³. Si seguim a Estrabó sembla que hauríem de parlar d'una estructura política barreja de grecs i indígenes, i un corpus de lleis també resultat d'una fusió d'ambdues tradicions. Amb tot, aquest extrem encara no es pot confirmar de forma clara. Posteriorment trobem d'altres referències que ja no tracten directament sobre la ciutat però que resulten certament interessants com sobre un riu que serveix de port als emporitans, la producció de la zona, un suposat territori dependent i també de l'extensió dels pobles emporitans fins als Pirineus.

Rhode

Pel que fa a l'altra colònia grega que coneixem al nord-est de la península, la referència que en fa Estrabó és reduïda i sempre en base al que es diu sobre Empòrion. Així, se'ns diu que la ciutat es troba a prop d'Empòrion, que està habitada per emporitans però que seria una fundació ròdia i que hi existeix un culte a la deessa Àrtemis Efèsia¹⁴.

Començant per la seva posició, sabem que

Rhode estava situada al golf de Roses, a prop d'Empòrion, en una bona zona per l'ancoratge, en un turó entre dues rieres. Per tant, és una bona situació per una fundació colonial. Una qüestió bastant més problemàtica és la de la seva fundació, ja que no està gens clar que sigui una fundació ròdia. Estrabó, però, ens repeteix aquesta idea en l'altre cita que fa sobre la colònia quan parla dels rodís (XIV, 2, 10), interessant sobretot perquè ens situa la fundació abans de la primera Olimpíada, per tant molt lluny en el temps. Pel que fa a la fundació per part dels rodís, a dia d'avui no hi ha cap mostra arqueològica que ens permeti corroborar aquest fet, ni tampoc una fundació tan antiga. En realitat, les restes arqueològiques més antigues que s'han trobat són del segle V (algunes ceràmiques) i sobretot del IV (BUSCATÓ 1999, p. 69). Les darreres intervencions a la zona del turó de Santa Maria, on se suposa que hi ha l'hàbitat més antic de la colònia, han posat al descobert una sèrie d'estructures d'hàbitat, una muralla i diversos edificis d'època hel·lenística, que a partir de la datació de carbons i, especialment, per la tipologia ceràmica, permeten només parlar de forma clara d'una cronologia de mitjans del segle IV a.C. o com a molt del segon quart d'aquest segle (PUIG, 2007, p. 74). Per tant, tot sembla indicar que és molt més probable que Rhode fos una fundació o bé dels propis emporitans, donant explicació al comentari que Estrabó ens fa sobre l'origen emporità dels seus habitants, o bé dels massaliotes, si ens atenim a l'abundant ceràmica de Massàlia trobada i a la moneda de Rhode, que sembla concebuda i orientada cap a una zona d'influència massaliota com és la Gàl·lia (VIVÓ, 1996, p. 112)¹⁵. Per tant, en general veiem que la informació que ens aporta Estrabó sobre Rhode és força escassa i només la continuació de l'activitat arqueològica ens permetrà en un futur poder arribar a una comprensió fiable de l'origen i evolució de la colònia grega.

Ilerda

La darrera referència que trobem a una ciutat dins del nord-est peninsular a Estrabó és Ilerda.

Trobem diferents cites en el moment en que comença a allunyar-se de la costa i a parlar de les terres de l'interior (III, 4, 10). La primera referència la fa en el context de l'explicació sobre la situació del poble dels iacetans, els quals arribarien fins els voltants d'Ilerda i Osca, dues ciutats que pertanyerien als ilergets. També diu que aquestes ciutats, junt amb d'altres com Calagurris o Hemeroscopeion varen ser els últims nuclis de lluita contra Sertori. A continuació fa una altra referència militar en parlar-nos de la victòria de Cèsar a Ilerda davant dels lloctinents de Pompeu: Afrani i Petreu. Finalment, dóna un seguit d'informacions sobre distàncies entre Ilerda i d'altres ciutats i sobre les vies que hi passen.

Pel que fa a la situació d'Ilerda, és una qüestió que encara no s'ha pogut resoldre. Sembla que les fonts l'associen clarament com a un centre ilerget que arribarà a la categoria de capital d'aquesta ètnia (potser en substitució de la famosa Athanagrum conquerida pels Escipions?¹⁶). Tot i això, i que s'associa a l'actual Lleida, les restes arqueològiques no permeten de cap manera parlar de forma clara d'aquest nucli d'Ilerda (SANMARTÍ *et alii*, 2005, p. 61). Respecte la documentació material, trobem les monedes de la seca d'Illirta, que ens podrien parlar d'un nucli urbà important que per proximitat fònica s'associa amb la Ilerda que cita Estrabó. Encara, però, estem molt lluny de poder parlar d'una identificació clara. A nivell arqueològic les restes són força escasses. Així, no sabem res sobre la realitat de la Illirta ibèrica ni sobre un possible primer assentament romà en el segle II a.C. A partir del segle I a.C., hi ha una major abundància de restes com a La Paeria o a les excavacions del carrer Aiguardent, però encara no ens permeten parlar sobre si es tracta d'una nova fundació romana a la zona o un petit assentament puntual (PAYÀ *et alii*, 1996, p. 140). Respecte a les referències militars, aquestes són força habituals en Estrabó i els geògrafs antics ja que s'identificava la conquesta militar amb l'avanç i el progrés en les zones conquerides. Així, es parla de les guerres sertorianes per la importància que, segons Estrabó, varen tenir

aquestes en el procés de romanització de la zona (PLÁCIDO 1987-1988, p. 251). De fet, les fonts remarquen que tota aquesta zona fins a Osca i Calagurris fou el gran centre d'operacions i de recolzament a Sertori en la seva guerra contra Metel Pius i Pompeu. En el cas de Cèsar, s'indica la seva important victòria contra els exèrcits pompeians el 49 a.C. a l'inici de la Guerra Civil.

En general, doncs, veiem que sobre Ilerda la informació aportada per Estrabó també és molt escassa i en aquest cas, com passa també amb Rhode, l'arqueologia té problemes per corregir la manca de dades que ens aporten les fonts. En canvi, en parlar d'Ilerda sí que se'ns donen altres informacions força interessants, especialment pel que fa als pobles ibers de la zona i a les vies de comunicació.

Conclusions

Per tant, el que ens trobem en el capítol quart del llibre III de la Geografia són un seguit de referències a nuclis urbans dins del territori del nord-est peninsular que són el reflex dels interessos d'Estrabó a l'hora d'escriure la seva obra. Uns interessos que venen marcats per la ideologia subjacent en l'autor, recolzada en la justificació de l'imperialisme romà com a mitjà de "civilització" dels nous territoris dominats. I és aquesta la importància de la citació de nuclis urbans: com a elements vertebradors i civilitzadors del territori. D'alguna manera les ciutats es transformarien, a Estrabó, en eines materials i efectives de l'imperialisme romà, actuant com a reorganitzadores de les realitats indígenes preexistents però també com a focus de l'avanç romanitzador cap a l'interior de la península. No és casual que Estrabó citi els recursos propis del territori de cada nucli urbà, però encara molt menys el fet que remarqui freqüentment les vies que passen per aquestes ciutats i les distàncies que les separen entre elles (els casos d'Ilerda o Tàrraco són els més clars en aquest sentit). Les ciutats en Estrabó esdevenen un element de primer ordre per la reordenació i explotació per part de Roma dels

territoris imperials. D'aquesta manera, el text del geògraf grec desprèn una sensació de clar interès en la potenciació del domini romà, la qual cosa no resulta estranya veient el concepte que tenia sobre Roma. Estrabó ens mostra el camí cap a la seva idea de civilització i indica quines són les eines per seguir aquest camí, dintre de les quals la ciutat esdevé un punt de referència. Tota aquesta concepció, però, parteix d'uns elements urbans que, com hem vist, tenim importants dificultats per situar a través de la informació que ens aporta l'arqueologia i que tan sols es poden contrastar de forma fiable en els casos de zones àmpliament treballades arqueològicament des de fa dècades com són Empúries o Tarragona (i tot i així ens hem de moure amb molta cura). A part, no podem oblidar que la informació que ens aporta Estrabó pateix *per se* de certes carències en ser un relat que tracta informació de tipus diacrònic, que beu de fonts indirectes i que parteix d'uns pressuposats que esbiaixen de forma important la visió que n'obtenim. Tot i aquests problemes, però, Estrabó es constitueix en una de les principals fonts pel nostre coneixement de la península ibèrica (i del nord-est d'aquesta) en època antiga. Una font útil que ens serveix per a orientar-nos respecte determinats aspectes com serien el de la conformació de la societat urbana en el nostre territori o els interessos romans a l'hora de dominar la Península i explotar-la. Una utilitat que tant l'arqueologia, com l'epigrafia o la numismàtica, han de permetre (o no) convertir en evidència històrica.

Notes

¹ Per una altra banda, trobem un seguit de límits geogràfics que ens ajuden a donar certa coherència a aquesta delimitació, com són la desembocadura del riu Ebre al sud, el curs d'aquest riu fins arribar a la zona prepirinenca, els Pirineus i el Mediterrani.

² Per a les referències biogràfiques a nivell general: Strabon. *Géographie*. París: Les Belles Lettres (1967), pp. 7 - 47.

³ En clar desavantatge respecte altres zones com la Turdetània o Lusitània, a les que dedica molt més espai. Això resulta especialment clar per la primera zona i segurament es pot relacionar amb la seva importància en l'obtenció de metalls.

⁴ Traducció al català pròpia a partir de la traducció de F. Lasserre a: Strabon. *Géographie*. Tome II (livres III et IV). París: Les Belles Lettres (1966).

⁵ Un resum sobre les diferents teories i els autors que les defensen a l'obra citada de J. Diloli (2001, pp. 95 - 96).

⁶ De fet, l'únic gran nucli ibèric ben conegut a la zona de la desembocadura de l'Ebre és el poblat del Castellet de Banyoles, a Tivissa (SANMARTI *et alii* 2005).

⁷ Els autors defensen la hipòtesi que el fet de trobar zones d'enterrament en aquest punt, partint de que les lleis romanes prohibien els enterraments intramurs, indica que s'hauria de buscar el nucli de Dertosa a una altra zona (p. 23).

⁸ Seguint a Uroz en el seu treball sobre la *regio edetania* (1983, p. 13 i ss), en que demostra les contradiccions del geògraf grec en les seves referències sobre els edetans, als quals atribuï erròniament el territori dels ilerconvans i cossetans degut a que els considerava el poble més important de la zona.

⁹ Sobre la situació de Tàrraco com a eix vertebrador d'un ampli territori depenent *vid.*: ARRAYÁS 2005, per les fonts literàries p. 21 i ss.; per les fonts arqueològiques p. 120 i ss.

¹⁰ Alguns autors (ADSERIAS *et alii* 1993, p. 220) defensen que fos la "Tarrakon" que apareix a les monedes a partir de la llegenda "Tarrakonsalir." Actualment també se la

identifica amb la Kese que ens apareix a les fonts i les monedes (CAMPO 2002, p. 78), i amb més problemes amb la Cal·lípolis d'Aviè (aquest darrer nom potser només un qualificatiu del nucli ibèric).

¹¹ “En el seu conjunt el litoral que va des de les Columnes fins aquí escasseja en ports, però d'aquí cap endavant disposa de bons ports i territoris fèrtils, tant l'habitat pels leetans, com el dels Iartolaietes, com els d'altres pobles similars fins Empòrion. És aquesta una fundació massaliota, que dista uns quaranta estadis del Pirineu i de la frontera d'Ibèria amb la Cèltica (III, 4, 8).” Traducció pròpia al català a partir de la traducció de Santiago (1994, p. 62).

¹² “... abans els emporitans habitaven una petita illa davant la costa, avui anomenada Ciutat Vella, però avui viuen sobre la terra ferma (III, 4, 8).” En aquest cas seguint la traducció de Castanyer *et alii* (1999, p. 282).

¹³ Tot i troballes altament interessants per entendre les relacions comercials d'Emporion o els contactes entre la comunitat indígena i la grega, com són el plom de Pech Maho o el d'Empúries (SANTIAGO, 1994, p. 69).

¹⁴ “Allí es troba també la ciutat de Rhodos, els habitants de la qual venen d'Empòrion, però que hauria estat fundada, diuen, pels rodís (III, 4, 8).” Seguint la traducció de Vivó (1996, p. 82).

¹⁵ Aquesta segona hipòtesi lligaria millor amb el text del Pseudo-Escimmne, que ens parla d'una fundació per part de Massàlia (Ps. Scym. vv. 201-206).

¹⁶ La famosa cita de Livi sobre Atanagrum (XXI, 61, 6-7) ha generat diferents debats entorn la seva possible existència com a capital ilerget. Seguint a Pérez (1999, pp. 45-46), sembla que la hipòtesi més versemblant ens indica que en realitat es tractava de la mateixa ciutat d'Il·tirta-Ilerda o bé d'una corrupció del text.

Bibliografia

AA.VV. *Estrabón e Iberia. Nuevas perspectivas de estudio*. Coordinador G. Cruz Andreotti. Màlaga: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Màlaga, 1999.

AA.VV. *10 anys d'arqueologia a l'entorn d'Empúries*. L'Escala: Ajuntament de l'Escala – MAC Empúries, 2003.

Aquilué, X.; Castanyer, P.; Santos, M.; Tremoleda, J. “Les ceràmiques gregues arcaïques de la Palaià Polis d'Empòrion.” *Ceràmiques jònies d'època arcaica: centres de producció i comercialització al Mediterrani Occidental*. Barcelona: MAC, 2001, pp. 285 – 338.

Arrayás, I. *Morfología histórica del territorio de Tarraco (ss. III – I a.C.)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2005.

Buscató i Somoza, Ll. *La colònia grega de Rhode*. Figueres: Brau Edicions (1999).

Campo, M. “La producció d'Untikesken i Kese: funció i circulació a la ciutat i al territori.” *VI Curs d'Història de la Numismàtica. Funció i producció de les seques indígenes*. Barcelona: MNAC (2002), pp. 77 – 104.

Castanyer, P.; Santos, M.; Tremoleda, J. “L'assentament d'època arcaica: Fase III.” *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries. De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*. Monografies Emporitanes 9. Barcelona: MAC (1999), pp. 217 – 330.

Jacob, C. *Géographie et ethnographie en Grèce ancienne*. París: Armand Colin, 1991.

Lasserre. *Strabon. Géographie. Tome II (livres III et IV)*. París: Les Belles Lettres, 1966.

Llorens, M. del Mar; Aquilué, X. *Il·lucavònia – Dertosa i les seves encunyacions monetàries*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics – IEC, 2001.

Nicolet, C. *L'Inventaire du Monde. Géographie et politique aux origines de l'Empire Romain*. París:

Fayard, 1988.

Pédech, D. *La géographie des grecs*. París: Presses Universitaires de France, 1976.

Plana Mallart, R. *La chora d'Emporion*. París: Les Belles Lettres, 1994.

Puig, A.M. *Rhode. Caracterització del jaciment i de les produccions dels seus tallers ceràmics*. Tesis doctoral. Universitat de Girona, 2007.

Sanmartí, J.; Santacana, J. *Els íbers del nord*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 2005.

Thollard, P. *Barbarie et civilisation chez Strabon*. París: Centre de recherches d'histoire ancienne, 1987.

Articles de revistes

Adserias, M. et alii. "L'assentament pre-romà de Tarragona." *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 177 - 227.

Alonso Núñez, J.M. "El Nordeste de la península ibérica en Estrabón." *Faventia*, 14/1 (1992), pp. 91 - 95.

Aquilué, X.; Dupré, X. "Reflexions entorn de Tàrraco en època tardorepublicana" *Forum*, 1 (1986), pp. 3 - 20.

Arbeloa i Rigau, J.M.V. "O Íber Potamós, Flumen Iberus. El riu Ebre a l'Antiguitat." *Recerca*, 10 (2005), pp. 9 - 30.

Asensio, D.; Ciuraneta, M.; Martorell, S.; Otiña, P. "L'assentament ibèric de Tarragona. L'excavació arqueològica al carrer dels Caputxins, n. 24, l'any 1978." *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*. Documents d'Arqueologia Clàssica, 3. Tarragona: Editor Joaquín Ruiz de Arbulo - URV (2000), pp. 71 - 81.

Blázquez, J.M. "La Iberia de Estrabón." *Hispania Antiqua I* (1971), pp. 11 - 94.

Diloli, J. "El curs inferior de l'Ebre durant l'època ibèrica segons les fonts clàssiques." *Recerca*, 4

(2001), pp. 79 - 104.

Domínguez Monedero, A.J. "Reflexiones acerca de la sociedad hispana reflejada en la Geografía de Estrabón." *Lucentum*, 3 (1984), pp. 201 - 218.

Payà, X.; Gil, I.; Lorient, A.; Lafuente, A.; Morán, M. "Evolució espacial i cronològica de l'antiga ciutat d'Ilerda". *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 6 (1996), pp. 119 - 149.

Pena, M.J. "Le probleme de la supposé ville indigene a coté d'Emporion. Nouvelles hypotheses" *Dialogues d'histoire ancienne*, 11 (1985), pp. 69 - 82.

Pérez, A. "Livio, 21, 61, 6-7: Atanagrum urbem, quae caput eius populi erat. El problema de Atanagrum y la capitalidad ilergete." *Hispania Antiqua*, vol. XXIII (1999), pp. 25 - 46.

Plácido, D. "Estrabón III: el territorio hispano, la geografía griega y el imperialismo romano" *Habis*, 18-19 (1987-1988), pp. 243 - 256.

Ruiz de Arbulo, J. "Emporion. Ciudad y territorio (s. VI - I a.C.). Algunas reflexiones preliminares." *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 2 (1992), pp. 59 - 76.

Ruiz de Arbulo, J. "Eratóstenes, Artemidoro y el puerto de Tàrraco. Razones de una polémica". *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 11-12 (2001-2002), pp. 87 - 107.

Sanmartí Grego, E. "Els íbers a Empòrion (s.VI-III a.C.)" *Laietania*, 8 (1993), pp. 85 - 102.

Sanmartí Grego, E. "Grecs et ibères a Emporion. Notes sur la population indigène de l'Empordà et des territoires limitrophes." *Documents d'archéologie méridionale*, 16 (1993), pp. 19 - 25.

Santiago, R.A. "El texto de Estrabón en torno a Emporion a la luz de los nuevos descubrimientos arqueológicos y epigráficos." *Emérita*, 62, fasc. 1. (1999), pp. 61 - 74.

Vivó, D. "Rhode: arquitectura i urbanisme del barri hel·lenístic." *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 6 (1996), pp. 81 - 118.